

โครงการวิจัย

สิทธิชุมชนบ้านครัว : กรณีการสร้างทางด่วนทับชุมชน

ผู้รับผิดชอบโครงการ ศ.(พิเศษ)ดร.ชลธิรา สัตยาวัฒนา

คณะวิจัย

ผ.ศ. นิรมล สุธรรมกิจ, ผ.ศ.แสงอรุณ กนกพงษ์ชัย
นางสาวชลาลัย กันมินทร์ , นางสาวอัญชลี แยมพยบต์
นางสาวชุลีรัตน์ เจริญพร, นายอุรัส ดำริห์เลิศ
นายสาโรจน์ เพือกสำลี

รายงานการวิจัยฉบับย่อ

ชุมชนบ้านครัวเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพมหานคร มาตั้งแต่กรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น มีชื่อเสียงด้านเป็นแหล่งผลิตผ้าไหม ตลอดระยะเวลาสิบกว่าปีที่ผ่านมา ชุมชนบ้านครัว ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ คือ กรณีการทางพิเศษฯ และ คณะรัฐมนตรีมีมติให้สร้างทางด่วนทับชุมชนฯ ก่อให้เกิดการรวมตัวกันต่อสู้ เพื่อรักษาสิทธิชุมชน ท้องถิ่นดั้งเดิมไว้

การสืบสานประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์พบว่า ประชากรส่วนใหญ่ของชุมชนบ้านครัวสืบเชื้อสายมาจากชาวจามในเขมร ซึ่งมีหลักแหล่งดั้งเดิมอยู่ในเวียดนามปัจจุบัน บรรพชนของชาวชุมชนบ้านครัวเป็นนักเดินเรือชาวจาม ส่วนสตรีก็มีภูมิปัญญาและทักษะการทอผ้าไหม การโยกย้ายถิ่นฐานมายังแผ่นดินสยาม และตั้งรกรากอยู่ที่กรุงเทพฯ บริเวณที่ตั้งบ้านครัวปัจจุบันริมคลองแสนแสบ มีทั้งที่มาโดยสมัครใจ และถูกกวาดต้อนมาเพราะศึกสงครามหลายระลอก ชาวจามมีความเรื่องสิทธิและเคารพสิทธิชุมชนมาแต่โบราณ มีหลักฐานจารึกอักษรจาม ภาษามลายูโพลินีเซียน ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 ในการจัดการทรัพยากรน้ำของอาณาจักรจามปา มีสาระสำคัญให้ผู้ที่มาทีหลังเคารพสิทธิของผู้อยู่มาก่อนผู้เป็นเจ้าของเดิม ดังนั้น ความตระหนักรู้เรื่องสิทธิชุมชน อันนำมาซึ่งการตื่นตัว ความสามัคคี ในการปกป้องพิทักษ์สิทธิชุมชนสิทธิชุมชนบ้านครัว เมื่อมีปัญหาทางด่วน จึงเป็นกระบวนการของวัฒนธรรมทางการเมืองที่มีรากฐานแน่นหนา ยาวนานสืบทอดมาจากอุดมการณ์สิทธิชุมชนแต่ดั้งเดิมของชาวจาม

การวิจัยสนามชุมชนบ้านครัวพบว่า ชาวบ้านครัวยังต้องเผชิญกับภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการปรับตัวทางอาชีพ แม้การผลิตผ้าไหมซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านครัวยังคงมีอยู่ แต่ก็เหลืออยู่ไม่มากนัก อย่างไรก็ตามชาวบ้านครัวยังคงรักษาวัฒนธรรม ประเพณีของตนไว้ได้อย่างเหนียวแน่น ทำให้ชาวชุมชนสามารถสามารถร้อยรัดเกาะเกี่ยวรวมตัวกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ก่อให้เกิดพลังของชุมชน ที่สะท้อนถึงการพึ่งพาตนเอง การใช้ภูมิปัญญาของตนเองในการเลือกตัดสินใจใช้สิทธิอัตตวินิจฉัย เพื่อดำรงไว้ซึ่งความเป็นองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง อันเป็นแบบอย่างที่ดีเด่นของ “ชุมชนเข้มแข็ง” ในปัจจุบัน

ชาวบ้านครัว มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "แขกจามบ้านครัว" ซึ่งมีนัยยะทางประวัติศาสตร์ สังคมที่น่าศึกษา หมายถึงทั้งความเป็นมุสลิมเชื้อสายจามที่อยู่กันเป็นกลุ่มก้อน และอาจหมายถึงเชื่อมโยงไปถึงการอพยพเคลื่อนย้ายมากันทั้งครัวเรือน มีวิถีชีวิตอันมีลักษณะเฉพาะกลุ่ม ที่เห็นเด่นชัดคือภาษาเขมรที่มีรากภาษาจาม (ออสโตรเนเซียน) ซึ่งยังใช้พูดคุยกันในหมู่ผู้เฒ่าผู้แก่ คำเรียกเครือญาติ หรืออาหารการกินที่เป็นแบบเขมร-มุสลิม อาคารบ้านเรือนบางหลังยังทิ้งร่องรอยของความเชี่ยวชาญเฉพาะของบรรพชน คือความเป็นนักเดินเรือ ซึ่งต่อมาก็ได้รับใช้ประเทศชาติในฐานะนาวาวิโยธินแห่งราชนาวีสยาม แม้ประเพณีและพิธีกรรม ทั้งในเทศกาลและในวงจรชีวิต จะเป็นแบบเดียวกับไทยมุสลิมทั่วไป แต่ก็ยังมีบางส่วนเลี้ยว เช่น พิธีดาละหฺบาลอ ที่สะท้อนการผสมผสานทางวัฒนธรรม ที่สำคัญคือชาวบ้าน ได้นำพิธีกรรมนี้ มาปรับใช้เป็นกลยุทธ์ในการพิทักษ์สิทธิชุมชน เพื่อประท้วงการสร้างทางด่วนทับชุมชน

ในวิถีชีวิต ระบบความเชื่อ และวัฒนธรรมของชาวมุสลิม รวมถึงชาวจามบ้านครัวนั้น ต้องผูกพันอยู่กับศาสนสถานสองแห่งคือ มัสยิดและสุสานอย่างไม่อาจแยกออกจากกัน จนสามารถกล่าวได้ว่า ชุมชน มัสยิด และสุสานเป็นเรือนร่างเดียวกัน กรณีการสร้างทางด่วนสายตัดผ่านชุมชนบ้านครัว ซึ่งจะมีผลให้ต้องแยกชุมชนมุสลิมออกจากศาสนสถานสองแห่งนี้ย่อมก่อให้เกิดปัญหากับการดำรงชีวิตของชาวมุสลิม แม้ว่าการทางพิเศษแห่งประเทศไทยเสนอว่าจะปรับแนวทางด่วนมิให้ตัดผ่านมัสยิดและสุสาน ข้อเสนอดังกล่าวก็ยังคงเป็นการขัดต่อการดำรงชีวิตตามความเชื่อของชาวมุสลิมบ้านครัว

ผลการยื่นคัดต่อสู้ของชาวมุสลิมบ้านครัวตลอด 13 ปีที่ผ่านมา ได้กลายเป็นแบบอย่างที่ดีโดดเด่นของการพิทักษ์สิทธิชุมชน จึงได้มีการวิจัยเรื่อง "พลวัตของชุมชนบ้านครัว" เสริมโดยมุ่งพิจารณาศักยภาพของชุมชนในการต่อสู้กับปัญหาการละเมิดสิทธิของชุมชนตลอดระยะเวลาที่สิบปีที่ผ่านมา จากการศึกษากรณีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างชุมชนกับภาครัฐ พบว่ามีศักยภาพของชุมชนโดยการปรับเปลี่ยนองค์กรชุมชนภายใน ให้มีปฏิบัติการที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า ความเข้มแข็งของชุมชน มีที่มาจากการตระหนักในสิทธิของตนอย่างจริงจัง และการยืนยันถึงความชอบธรรมแห่งการดำรงอยู่ของชุมชนนี้ ภายใต้พื้นฐานทางวัฒนธรรมที่แสดงความเป็นชุมชน และความเข้มแข็งของกระบวนการพิทักษ์สิทธิการดำรงอยู่ของชุมชน โดยองค์กรของชุมชน และผู้นำชุมชน ในการศึกษากรณีความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชนอื่น ๆ ก็พบเช่นเดียวกันว่า เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่รัฐมิได้ให้คุณค่ากับความสำคัญของชุมชน วัฒนธรรมชุมชน องค์กรชุมชน รวมทั้งการจัดการชีวิตทางสังคมของชุมชน

ภายใต้ระบบคิด การให้คุณค่า การจัดการภายในของชุมชนบ้านครัว นอกจากเป็นการเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน หรือปกป้องสิทธิของตน ยังสะท้อน

ให้เห็นความเป็นจริงตามแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชน และองค์กรชุมชน หรือการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่า จะเป็นกลไกหลักที่สามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคมไทย

ชาวชุมชนบ้านครัว ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า ภายใต้การบีบคั้นกดดันอย่างหนักหน่วงของรัฐประชาชนผู้เป็นเจ้าของชุมชน สามารถยืนหยัด ต่อสู้ สัมครสมานสามัคคี ใช้สิทธิอัตตวินิจัยร่วมกัน ในการปกป้องพิทักษ์ชุมชน ด้วยแนวทางสันติ โดยใช้กลยุทธ์ที่หลากหลาย และได้รับความสนับสนุนจากแนวร่วมอย่างกว้างขวาง ตลอดจนถึงสื่อมวลชนทุกประเภท อีกทั้งยังสามารถมีส่วนช่วยเหลือปกป้องพิทักษ์สิทธิชุมชนให้กับชุมชนอื่น ๆ ในระแวกเดียวกัน เช่น ชุมชนสะพานหัวช้าง ชุมชนเกษมสันต์ ได้เป็นอย่างดี

ผลการวิจัยโครงการนี้ชี้ชัดว่า บ้านครัวเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นชุมชนที่จัดตั้งขึ้นหลังกลับจากสงครามเก้าทัพ ประมาณปีพ.ศ. 2330 โดยชาวมลายู ชาวมอญ และชาวมลายูปัตตานี ในชุมชนมีมัสยิด 3 แห่ง และสุสาน 2 แห่ง ที่มีอายุควบคู่กับกรุงรัตนโกสินทร์ การที่การทางพิเศษฯ เสนอโครงการสร้างทางด่วนซีทีไรต์ พาดผ่านมัสยิด สุสาน ชุมชน เมื่อปี พ.ศ. 2531 เป็นผลให้ชาวชุมชนลุกขึ้นปกป้องสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ทั้งด้วยเหตุผลทางศาสนา ทางสังคม และทางกฎหมาย ชาวชุมชนโดยการนำของคณะกรรมการเฉพาะกิจฯ ได้ดำเนินการต่อต้านโครงการนี้มาจนปัจจุบัน (2544) เป็นเวลา 13 ปีเต็ม แต่ก็ไม่มีผลเป็นที่ยุติ กรณีการต่อต้านทางด่วนของชุมชนบ้านครัว จึงอาจนำไปสู่การพิจารณาของผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภาและตุลาการศาลปกครองในที่สุด ตามกระบวนการปฏิรูปการเมือง โดยใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 อันมีมาตรา 46 รับรองสิทธิของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม โดยที่ชาวชุมชนบ้านครัวได้ใช้สิทธิอัตตวินิจัยพิทักษ์ปกป้องชุมชนอย่างสันติ ถูกต้อง ชอบธรรม มาโดยตลอด